

Ráolvasók, imák és a szövegek mögött rejlő világ: vallás, mentalitás, társadalom Erdély és Moldva határán

Takács György: *Az én lelkeimmel elfújlok... A magyarsügi ráolvasófüzetek.*
(*Fontes Ethnologiae Hungaricae XIII.*)

L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. 2018. 533 old.

Takács György *Az én lelkeimmel elfújlok... A magyarsügi ráolvasófüzete* című kötete 2018-ban, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék és a L'Harmattan Kiadó *Fontes Ethnologiae Hungaricae* című közös sorozatának tizenharmadik tagjaként jelent meg.

A szerző az egykori románcsügi „tudós”, Gábor János (1870–1957) három kéziratot füzetében 1894 és 1933 között lejegyzett összesen huszonegy román és magyar nyelvű ráolvasót és imát közöl, amelyeket népesedés-, település- és családtörténeti, továbbá a füzetek tulajdonosát és a szövegek feltételezhető eredetét bemutató fejezetek előznek meg, magukat a szövegeket pedig részletes filológiai elemzések, az ismert párhuzamokat bemutató, illetve a szövegek tartalmi és formai elemeit kommentáló megjegyzések, jegyzetek kísérik. Egy komplex szemléletű, rendkívül széles forrásbázison nyugvó összehasonlító folklorisztikai kiadványt tart tehát kezében az olvasó.

Bár Takács György bevezetőjében csak mintegy korábbi, a vidék vallásos folklóráját és hiedelmeit bemutató kötetei „kiegészítéseként” utal művére (19.), sok szempontból inkább eddigi kutatásainak szintézisaként, illetve továbbgondolásaként tekinthetünk erre a kötetre, hiszen az itt közölt szövegek kontextusának, eredetének, funkcióinak, továbbadásának stb. részletes bemutatását éppen a szerző korábbi kutatási eredményei tették lehetővé. A kötet ismertetése előtt ezért érdemes ezekről az előzményekről is szólni.

Takács György az 1990-es évek elején kezdte kutatni a Csíki-havasokban található, általa

összefoglalóan *Hárompatak*nak elkeresztelt falvak (Kostelek, Gyepece, Magyarsügi) lakóinak hitvilágát, vallásos-mágikus szövegeit. A következő két évtizedben rendszeresen visszatért ezekre a településekre hosszabb-rövidebb időszakokra, sőt kutatását idővel az egykori Csíkszék egészére kiterjesztette: a gyimesi (Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak, Gyimesbükk) és Úz menti (Csinód, Egerszék) csángó falvak mellett megfordult számos kászoni, csíki és gyergyói településen is. A kutatásai során rögzített szövegek egy részét már az 1990-es évektől tanulmányok sorában publikálta, majd egy-egy terjedelmesebb szövegválogatást négy önálló kötetben tett közzé: 2001-ben imákat és ráolvasókat (*Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók.* Szent István Társulat, Bp. 2001.), 2004-ben hiedelemmondákat (*Kantéros, lüderc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák.* Magyar Napló, Bp. 2004.) közölt, 2015-ben pedig – az új gyűjtőterületek bevonása után – a régi Csíkszék lakóinak ráolvasóit (*Elindula boldogságos szép Szűz Mária... Ráolvasók a régi Csíkszékéről.* L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. 2015. – a továbbiakban: 2015a), illetve archaikus népi imádságait (*Angyalok csenditének. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékéről.* Magyar Napló, Bp. 2015. – a továbbiakban: 2015b) mutatta be. Munkáinak több szempontból kiemelkedő jelentősége van a magyar folklorisztikai kutatások számára.

Mind a ráolvasók, mind az archaikus imák ismerete és használata ezen a vidéken is visszaszorulóban van, amint azt Takács György több esetben megfogalmazta: „az élő szóban hallható »anyag«

Györfy Eszter (1987) – tudományos segédmunkatárs, ELTE BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest; doktorandusz, BBTE Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, gyorfy.eszter@btk.mta.hu

egyre szűkül, egyes szövegtípusok lassan eltűnnek, s ami még él, az is csorbul, kopik, töredezik.” (Takács 2015a. 18.) Saját gyimesi, kosteleki tapasztalataim is azt mutatják, hogy azoknak a hiedelmeknek és szöveges műfajoknak, amelyek a szerző terepkutatásai idején még élő, vagy legalábbis gyűjthető szöveghagyományt képviseltek, ma már csak igen kis részét találhatja meg a kutató. A hárompataki és az Úz menti falvakban ráadásul korábban csak meglehetősen szórványosan végeztek folklórgyűjtéseket. A Takács által összegyűjtött, több ezer szövegből álló korpusz tehát egyedülállóan teljes és gyakorlatilag megismételhetetlen dokumentációja e falvak vallásos folklórnak, ráadásul betekintést nyújt a tágabb földrajzi környezet, a teljes régi Csíkszék szöveganyagába, ráolvasó- és imagyakorlatába, így lehetőség van a különböző szövegváltozatok megismerésére és az átadás-átvétel szerteágazó folyamatainak nyomonkövetésére is.

Ez utóbbit ugyanakkor Takács György – ha nem is példa nélkül álló, de folkloristák körében legalábbis ritka – terepmunkamódszere tette lehetővé. Egy-egy kiszállás során ugyanis hetekig, olykor hónapokig együtt élt a kutatót közösségekkel (összességében két évnél is több időt töltött terepen), így nem csak szövegeket gyűjtött, hanem azok társadalmi-vallási kontextusát, mindennapi életben betöltött szerepét, egykori és jelenkori funkcióját is megismerte és dokumentálni tudta.

Mindeközben románul is kiválóan megtanult, ami elengedhetlenül szükséges volt ahhoz, hogy az Erdély és Moldva határán fekvő települések lakóinak vallásos folklóját, hiedelemvilágát a maga teljességében megismerhesse. Az egykori Csíkszék keleti határterülete ugyanis évszázadok óta magyarok és románok, római és görög katolikusok, valamint ortodoxok együttélésének színtere, ahol a különböző nyelvek, kulturális elemek és vallási tradíciók napjainkig folyamatos kölcsönhatásban állnak. E kölcsönhatások figyelembe vétele, illetve részletes feltérképezése nélkül pedig az itt tárgyalt szövegeket és a hozzájuk kapcsolódó képzeteket, gyakorlatokat nem érdemes vizsgálni. Mindezt Takács György is jól tudta, így az évek során nemcsak földrajzi értelemben

tágította ki kutatása horizontját, hanem a témára vonatkozó magyar, román és nemzetközi vizsgálatok eredményeit is egyre behatóbban megismerte, és kiterjedt levéltári kutatásokat is folytatott – így fokozatosan fel tudta tární és be tudta mutatni nemcsak az általa gyűjtött szövegek eredetét, működését, de azok tágabb társadalom- és mentalitástörténeti hátterét és ezzel együtt az őket létrehozó és alakító folyamatokat és közösségeket is.

Ez a komplex szemléletmód már első köteteiben (Takács 2001, 2004) is megmutakozott – hiszen itt sem csupán tematikus válogatást közölt az általa gyűjtött imákból, ráolvasókból és hiedelemmondákból, hanem például családtörténeti interjúk és levéltári források alapján bemutatta a hárompataki falvak 18–20. századi népesedés- és társadalomtörténetét, az egyes szövegek, képzetek történeti és modern kori párhuzamait, az imák és ráolvasások használatának és átadásának módjait, hiedelemmondák esetében pedig az egyes alakok teljes helyi képzetkörét is –, de igazán utóbbi két munkájában (Takács 2015a, 2018) teljesebben ki. Takács György írásait időrendben olvasva a kép egyre élesebbé válik, új összefüggések tárulnak fel előttünk, ahogyan a szerző is újabb és újabb kérdések mentén jutott el egyik adattól a másikig, talált újabb támpontokat, amelyek alapján adott esetben korábbi nézeteit is felülbírálta, és amelyeket legújabb köteteiben rendkívül részletes, egységes képpé formált. Egyes, a szövegek kontextusának bemutatásához szükséges részkérdéseket olyan részletességgel tanulmányozott, hogy azok túlfeszítették e kötetek terjedelmi és tartalmi kereteit, így külön szaktanulmányokként kerültek publikálásra, mint például a Tatros menti csángóság boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmeit és az erre vonatkozó helyi terminusokat bemutató írása (*Kantéros, gurucsás, buszkurja, fermekás. A boszorkányság hatóköréit leíró kifejezések a Tatros menti csángóknál*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva szerk.: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Balassi Kiadó, Bp. 2014. 455–497.), vagy az itt bemutatott kötethez szorosan kapcsolódó, a könyv, az írás-olvasás és a „tudomány” kapcsolatát tárgyaló munkája (*Bal kezébe van a kicsi írott könyve*.

A könyv, az írás-olvasás és a „tudomány” kapcsolata a Tatros menti csángóknál. In: Hesz Ágnes–Pócs Éva szerk.: *Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből.* Balassi Kiadó, Bp. 2016. 123–205.).

Takács György legújabb, jelen ismertetés tárgyát képező kötetében korábbi kutatásainak számos szála fut össze, köszönhetően a bemutatott ráolvasófűzetekkel kapcsolatban felmerülő rengeteg különféle kérdésnek. Az első ezek közül – amint az a bevezetőből kiderül – az írásbeliség és a szóbeliség jelentőségének, illetve a kettő kapcsolatának vizsgálata a csíki határvidék lakóinak körében. A szerző statisztikákon és más történeti adatokon nyugvó rövid alfabetizáció-történeti áttekintéséből megtudhatjuk, hogy az itt élők körében még a közelmúltban is igen széles körű volt az analfabetizmus, ez azonban korántsem indokolja, hogy a csángóság kultúráját kizárólag orális műveltségként tartsuk számon, hiszen az írásnak és az olvasásnak – épp az említett okokból – fontos rituális, vallási és mágikus funkciói voltak, az írás-olvasás és maga a könyv is nem evilági „tudományok” képzetéhez, így elsősorban a különböző tudományos, *deák*ok, illetve a papság tevékenységéhez kötődött. Ugyancsak itt szól a szerző arról, hogyan kerültek hozzá a fűzetek, amelyek a gyimesi, hárompataki falvakból már korábban is ismert szövegek mellett számos fonetikus lejegyzett, román nyelvű, a magyar ráolvasó-irodalomban eddig ismeretlen szöveget is tartalmaznak.

A következő fejezetek (1–4.) aztán feltárják az olvasó előtt, hogyan és miért „fonódik egybe [...] ebben a korban egy gyimesi, hárompataki csángó hiedelemvilágban a székelység és a moldvai magyarság, valamint a románság archaikus néphagyományának számos eleme” (118.) – többek között Gábor János ráolvasófűzeteiben is.

Az első két fejezet az etnikai, vallási, nyelvi háttér részletes feltérképezésére vállalkozik, az elérhető történeti források teljes spektrumának (oklevelek, összeírások, katonai térképek, anyakönyvek) áttekintése és a vonatkozó történeti kutatások eredményei alapján. Elsőként Csíkszék keleti határvidékének 16–19. századi népmozgásait, demográfiai változásait

ismerhetjük meg, majd a gyimesi határszél betelepülését és 17–19. századi etnikai viszonyait mutatja be a szerző. E két fejezet önmagában is jelentős eredmény a vidék társadalom- és népesedéstörténetének kutatása szempontjából, és kétségtelenül hozzájárul a ráolvasófűzetek szövegeinek eredetkérdéseihez is, hiszen részletesen feltárja a különböző származású, nyelvű, vallású családok, nemzetségek beköltözése és keveredése nyomán kialakult sajátos helyi kultúra és hitvilág különböző rétegeit.

Közelebb lépve a kötet tárgyához a következő fejezet a hárompataki települések – köztük Magyarcsügés – létrejöttét mutatja be, elsősorban a 18. század második felétől ide települő családok származására koncentrálva. Az áttekintés alapján láthatjuk, hogy az ide érkezők között székelyek, románok, moldvai és gyimesi csángók egyaránt voltak, ugyanakkor az eleinte inkább román karakterű hárompataki falvakban a 19. század második felétől – elsősorban a nagyarányú gyimesi beköltözőknek köszönhetően – az arány fokozatosan a székely, illetve moldvai magyar eredetű csángóság felé billent el. Végül a magyarcsüges – gyimesfelsőlóki, illetve eredetileg moldvai származású – Gábor család tagjainak részletes, elsősorban anyakönyvi adatok, kisebb részben családtörténeti interjúk alapján rekonstruált 18–20. századi történetével, majd magával Gábor Jánossal és leszármazottaival is megismerkedhetünk.

Az ötödik fejezet a ráolvasófűzeteket, azok formai jegyeit és tartalmát tekinti át. A szerző elsőként egy jól áttekinthető táblázatban összegzi a fűzetekben szereplő szövegek címét, funkcióját, nyelvét, eredetét, a feljegyzéshez használt írószerek típusát és az egyes szövegek keletkezési idejét – amelyeket aprólékos elemzéssel, az íráskép, az írószerhasználat, esetenként a román szövegek fonetikus átírásának módja alapján tudott kikövetkeztetni. Elemzéséből az is kiderül, hogy a szövegeket lejegyző Gábor János magyar anyanyelvű, románul valószínűleg csak kevéssé tudó ember volt. Érdekes tény továbbá, hogy a fűzetekben szereplő imák többségét magyarul, míg a ráolvasók nagy részét román nyelven írta le Gábor János.

Ehhez kapcsolódóan a következő, hatodik fejezet a szövegek eredetének nyomába ered. A füzetekben szereplő imádságok eredete nagy biztonsággal a 18–19. századi vallásos ponyvairodalomban keresendő. Az elsősorban román nyelvű ráolvasásokkal kapcsolatban azonban – hatalmas mennyiségű korabeli folyóirat és napilap, illetve folkörgyűjtés áttekintése alapján – megállapítja a szerző, hogy a magyarcsügségi kéziratokban szereplő szövegek alapvetően a szájhagyományból erednek. A füzetek szövegeit hosszú idő alatt, több helyről gyűjtötte össze tulajdonosuk, egy időben is jól elkülöníthető nagyobb szövegcsopotról azonban ebben a részben tudhatjuk meg, hogy azok egy Szócs József nevű, Bálványos-patakáról Bükklokára elszármazott (román környezetben élő, görög katolikus vallású) „tudományostól” erednek, aki ezeket diktálás útján adta át Gábor Jánosnak, a használatukra vonatkozó részletes instrukciókkal együtt. Ezzel összefüggésben a fejezet további részében a Szócsök családját, továbbá a tudományátadás feltételezhető módját ismerhetjük meg.

A kötet hetedik és nyolcadik fejezete Gábor János személyét és imi-olvasni tudását közössége szolgálatába állító, sokoldalú vallásos-mágikus specialistaként (*tudományos, deák*) való magyarcsügségi és környékbeli működését mutatja be. A szerző visszaemlékezések alapján részletesen feltárja a 20. század első felében működött tudós, szentember alakját és tevékenységét, összevetve ezt a magyar nyelvterület hasonló specialistáira vonatkozó gazdag hiedelemanyaggal, továbbá – elsősorban a hazai boszorkányperek vonatkozó anyagának beemelésével – a „tudomány” ambivalenciájára is felhívja a figyelmet.

A következő három fejezet (9–11.) a három kéziratot fűzet ráolvasás- és imaszövegeit mutatja be és elemzi. A szövegek pontos, szövegű közlése mellett a magyar fonetikai készlettel, tájnyelven, sokszor nyelvtanilag is hibásan lejegyzett román nyelvű szövegek irodalmi románra átirrt változata, illetve magyar fordítása, továbbá az adott szöveget tartalmazó füzetlapok fekete-fehér fotója is szerepel. Az egyes szövegeket lábjegyzetekkel gazdagon

ellátott „megjegyzések” kísérik, amelyek valójában sokoldalú és mélyreható történeti-összehasonlító filológiai elemzéseket tartalmaznak. Ezekben a szerző tisztázza a szövegek helyét a magyar, illetve román ráolvasások és imák között, bemutatja párhuzamaikat, az egyes motívumok jelentését, illetve a háttérüket képező hiedelmeket és a szövegekhez kapcsolódó rítusokat, továbbá mindezek eredetét, történetét, amennyiben ezek román és magyar, történeti, illetve a szerző recens gyűjtéseiből és a szakirodalomból származó adatok alapján megállapíthatók. Meglehetősen szerteágazók tehát az elemzés szálai, a jegyzetapparátusból pedig az is világossá válhat az olvasó számára, hogy értelmezéseit, következtetéseit minden esetben rendkívül megfontoltan, a lehetséges értelmezések és párhuzamok egész sorának mérlegelése után fogalmazza meg a szerző.

A kötetet tájszavak jegyzéke, magyar–román helységnévjegyzék, továbbá a felhasznált források és szakirodalom jegyzéke zárja.

Noha magát szerényen csak „gyűjtőként és közreadóként” jelöli meg, Takács György itt bemutatott kötetének jelentőségét nemcsak, illetve nem elsősorban az adja, hogy újabb szövegekkel gazdagítja ráolvasóink és archaikus népi imádságaink sorát, hanem mert ezeket a szövegeket egy magyar és román, római és görög katolikus, valamint ortodox elemeket egyaránt tartalmazó sajátos, szikretikus világkép és kultúra szövetén belül, működésükben mutatja be. Minden részletre kiterjedő szövegfilológiai elemzéseinek nyomán ugyanakkor a szerző egy rendkívül alapos, magyar–román szövegkapcsolatokat (is) tárgyaló összehasonlító munkával járult hozzá a műfajok folklorisztikai kutatásához. Jelen kötetet azonban – csakúgy, mint a szerző korábban megjelent műveit – nemcsak a folkloristák, hanem számos más tudományterület képviselői, sőt az Erdély és Moldva határán élő falusi közösségek vallásossága, mentalitása, mindennapi élete iránt érdeklődő „hétköznapi” olvasók is haszonnal és élvezettel forgathatják.

Györfy Eszter